

Μέσα στη γεωγραφική περιοχή και τις αντικειμενικές συνθήκες, που έζησαν οι Έλληνες και οι Ρωμαίοι, ο άνθρωπος νους όχι μόνο διαμόρφωσε παρά και ολοκλήρωσε με τη συνειδητοποίηση όλες τις αξίες που απαρτίζουν την πολιτισμένη ζωή ως τώρα. Ο άνθρωπος νους παρουσιάστηκε να κινιέται, να δρά ομαδικά και ατομικά με τέτιον τρόπο, που οι κατοπινοί αναγνωρίζουνε τόν έαυτό τους, τόν «άνθρωπο» γενικά σαν άτομο και σαν μέλος της ολόκληρης, ολοκληρωμένο. Μέσα σ' αυτή την περιοχή «κατεξοχήν» ο άνθρωπος άρχισε να γίνεται «Άνθρωπος». Ένα κομμάτι από την ανθρωπότητα ύψωσε την ανθρώπινη δυναμικότητα σ' ένα έξαισιον άνθισμα, άνοιξε τόν όρίζοντα και την προοπτική της ζωής σ' άπέραντα πλάτη και βάθη, κατέβασε τόν ούρανόν στη γή και ανέβασε τη γή στον ούρανόν. Από τούς δρόμους, που άνοιξεν ο άνθρωπος νους στην Ελλάδα και στη Ρώμη, υποχρεώθηκε να περάσει από τότες όλη ή πολιτισμένη ανθρωπότητα για να συνειδητοποιεί τόν έαυτό της και να προχωρεί. Αυτή είναι ή γενετική αιτία τών ανθρωπιστικων σπουδων.

Οι βασικές οικονομικές συνθήκες των ευρωπαϊκων λαων άλλαξαν από τότες ριζικά. Από τη δουλοκτησία πέρασαν στη φεουδαρχία και από τη φεουδαρχία στον αστικό καπιταλισμό και τώρα βρίσκονται μπροστά σε καινούργιους δρόμους και στην έναγώνια και πολυώδινη κυοφορία νέων μορφων της ζωής. Το οργανωτικό και πνευματικό τους έποικοδόμημα εξέλιχτηκε και διαμορφώθηκε πάνω στις συνθήκες αυτές με νέους τρόπους και ολοένα διαμορφώνεται και αλλάζει.

Και όμως σ' όλα τα στάδια της αλλαγής οι πνευματικές πρωτοπορίες των λαων αυτων αίστάνουνται βαθύτατα την ανάγκη ν' αναζητούνε το διαφωτισμό τους, τη συνειδητοποίηση στις αξίες του σύχρονου πολιτισμοῦ και την καθοδήγηση στη διαμόρφωσή τους μέσα στον αρχαϊον ελληνικό και ρωμαϊκό κόσμο.

Άπ' αυτή την ανάγκη καθορίζεται ο γενικότατος σκοπός των ανθρωπιστικων σπουδων.

Η μελέτη του αρχαίου ελληνικού και ρωμαϊκού κόσμου, όπου κι όποτε κι αν καλλιεργήθηκε, είχε κι έχει για σκοπό να καθοδηγήσει τις πνευματικές πρωτοπορίες να συνειδητοποιήσουνε τις αξίες της σύχρονης ζωής, ν' αναπτύξει τη δυναμικότητα στις ομάδες, στις τάξεις, στους

λαούς, πού είναι οί φορείς τους, ν' άκονίσει τή σκέψη τους καί τις μορφοπλαστικές τους ικανότητες καί όδηγώντας τους ώς τις κορφές καί τά τέρματα τών δρόμων, όπου έπροχώρησαν εκείνοι, διανοίγοντας τούς πνευματικούς των όρίζοντες νά τούς κάμει Ικανούς, χρησιμοποιώντας καί αξιοποιώντας όλες τις δυνατότητες τής δικής των ζωής, νά τήν εμπλουτίσουν καί νά τήν κινητοποιήσουνε πρός πολύτροπη καί πολύμορφη πρωτότυπη δημιουργία, όπως είτανε καί ή δημιουργία εκείνων.

10. Μόλις όμως όριστεί έτσι ό σκοπός στις ανθρωπιστικές σπουδές γεννιέται τό έρώτημα, αν ή ιστορική έμπειρία τόν επιμαρτυρεί. "Αν δηλαδή πραγματικά στις δυό χιλιάδες τόσα χρόνια, πού παρουσιάζεται τό φαινόμενο αυτό μέσα σε διάφορους λαούς σε διαφορετικές ιστορικές συνθήκες καί σε κοινωνίες, πού βρίσκονται σε διαφορετικά στάδια στην εξέλιξή τους, έχει αυτή τή γενική γραμμή, πραγματοποιειί σ' όλο τό πλάτος καί τό βάθος αυτές τις τάσεις, πού βγαίνουν άπ' αυτή τήν αντίληψη για τό σκοπό τών ανθρωπιστικών σπουδών. Για νά μπορούμε όμως νά δώσουμε άπάντηση στο έρώτημα τοϋτο, είναι ανάγκη νά έπισκοπήσουμε καί τό περιεχόμενο καί τά μέσα, πού οδηγούνε στο σκοπόν εκείνο.

Για νά μπορεί νά ύπάρξει μνήμη ιστορική καί αναβίωση, είναι ανάγκη, καθώς είδαμε, νά έχουνε μείνει μνημεία από τόν περασμένο καιρό.

Ό αρχαίος έλληνικός καί ρωμαϊκός κόσμος μάς έχει κληροδοτήσει άπ' όλες τις περιοχές τής ζωής καί τής δράσης του πλούσια μνημεία, αν καί ή καταστροφή καί ό εκμηδενισμός σε πολλά καί πολυτιμότατα μνημεία, όπως πιστοποιούμε σήμερα, είναι τεράστιος. Καί οί έλπίδες όμως δέν έχουν απολείψει, πώς μπορεί νά κρύβει θησαυρούς ή γή πού δέν τούς αναζήτησεν άκόμη καί δέν μπόρεσε νά τούς βρει ή έρευνητική σκαπάνη.

"Όλα τά μνημεία τοϋτα από τήν πολιτικοκοινωνική ζωή, τά μηχανικά έργα, τή βιοτεχνία, τις καλές τέχνες καί τέλος τά μνημεία τοϋ λόγου έφτασαν καί παραδόθηκαν στο μάτι τών κατοπινών ανθρώπων καί φτάνουν άκόμη ως σ' έμάς με πολλούς τρόπους καί σε διαφορετικό βαθμό ως πρός τή συντήρησην ή τήν καταστροφή τους. Τόν Πλάτωνα λ.χ. τόν έχουμε όλόκληρο καί άκέριο στα χέρια μάς, από τό Δημόκριτο δέν έχουμε παρά μερικές φράσεις. Γενι-

κά μπορούμε να πούμε, πώς όλα μαζί όσα έχουμε μπροστά μας είν' έρείπια από έναν πάγκαλο ναό, που λιγοστά μέρη του τά έχουν' άκέρια και στη θέση τους.

Η πρώτη λοιπόν προϋπόθεση για τις ανθρωπιστικές σπουδές κι ένα σημαντικότατο μέρος από τὸ περιεχόμενό τους είναι τὸ νὰ βρεθοῦν, ν' αναγνωριστοῦν, νὰ έξακριβωθοῦν, νὰ ταξινομηθοῦν και ν' αποκατασταθοῦν, όσο μπορεί καλύτερα, στην αρχική τους μορφή τὰ μνημεία τῆς αρχαιότητας. Αυτό είναι τὸ πρώτο, τὸ βασικό έργο τῆς «αρχαιογνωσίας» και τὸ έπιτελεῖ για τὰ μνημεία τοῦ λόγου τὸ μέρος τῆς κλασικῆς φιλολογίας, που ονομάζεται «Κριτική», για όλα τ' άλλα μνημεία ή «Αρχαιολογία».

Τὸ δεύτερο μέρος τῆς αρχαιογνωσίας είναι ή κατανόηση τῶν μνημείων και ή σωστή και πολύτροπη έρμηνεία τους, ή συσχέτιση ανάμεταξύ τους, ή αναζήτηση τῆς ἀλληλουχίας και ή ανασύνθεσή τους σε καθολικὴν εικόνα τοῦ πολιτισμοῦ από μιὰ συγκεκριμένη περιοχή ή έποχή ή από τὴ συνολικὴν έλληνική και ρωμαϊκὴν αρχαιότητα. Είναι λοιπόν ή «Έρμηνευτική» στη γενικότατη σημασία της, που περιλαμβάνει όχι μόνο τὰ μνημεία τοῦ λόγου, παρὰ και όλα τ' άλλα.

Οί κανόνες, που πρέπει νὰ διέπουν ολόκληρη τὴν εργασία αὐτή, πηγάζουν από τὴ σωστὴν αντίληψη για τὴν ένότητα τοῦ πολιτισμοῦ. Η ζωὴ δέν είναι ασυνόρτητη και τυχαία συσσώρευση και παράθεση από στοιχεία παμποίικια τῆς καταμερισμένης ανθρωπίνης ένέργειας, ομαδικῆς ή ατομικῆς. Η ζωὴ είν' ένιαία και στην έκπήγαση και στη ροή της μ' όλες τις αντιθέσεις, που περικλείνει και που αὐτές ίσα ίσα τὴν κινούνε και τὴν αλλάζουνε.

Και τὴν ένότητα τῆς ζωῆς ένός τόπου κι ένός καιροῦ και στο σύνολο και στις μερικότερες ένότητες κι ολότητές της και στα καθέκαστά της, τὰ πιὸ απομονωμένα, δέν μπορεί νὰ τὴ συλλάβει παρὰ μιὰ ένιαία γνώση και θεώρηση, όπου θὰ συντρέχουν και θ' ανασυνθέτουνται όλα τὰ μερικότερα στοιχεία, που θὰ έξακριβώνει ή καταμερισμένη έρευνα.

Αὐτὸ είναι γενικά τὸ συνθετικό έργο τῆς αρχαιογνωσίας, νὰ συσχετίζει σε κάθε σημείο όλα τὰ στοιχεία τῆς ζωῆς, που συντρέχουνε στη δημιουργία του, και ν' ανασυνθέτει τις μερικὲς και γενικὲς ολότητες, ολότητες ανθρωπίνες, όπως λ.χ. τὸ άτομο, ὁ καλλιτέχνης (ὅπως λ.χ. ὁ Πλάτων).

λύκλειτος), ὁ ποιητής (ὅπως λ.χ. ὁ Σοφοκλῆς), ὁ φιλόσοφος (ὅπως λ.χ. ὁ Πλάτωνας), ὁ πολιτικός (ὅπως λ.χ. ὁ Περικλῆς), ἡ γενιά, ἡ φυλή, ἡ πολιτικὴ κοινότητα, τὸ κράτος, τὸ ἔθνος, ἢ ὁλόκληρες ἔργων, ὅπως λ.χ. τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς Παλλάδας, ὁ Παρθενώνας, τὸ «ἄστυ», τὸ ἔπος, τὸ δράμα, ὁ φιλοσοφικὸς διάλογος, ὁ ρητορικὸς λόγος, ἢ ὁλόκληρες ἀπὸ ἐνέργειες ὁμαδικές ἢ ἀτομικές, ὅπως λ.χ. οἱ Περσικοὶ πόλεμοι, ἢ νομοθετικὴ δράση τοῦ Σόλωνα, ἢ διαγωγή τοῦ Σωκράτη στὴ δίκη του καὶ στὸ θάνατό του, καὶ τελικὰ ν' ἀνασυνθέτει τὴν ὁλότητα τῆς ζωῆς σὲ μιὰ χρονικὴ περίοδο ἢ σ' ὁλόκληρη τὴν ἀρχαιότητα.

Πολυμέρεια στὴν ἀναζήτηση τῶν στοιχείων, ὀλομέρεια στὴν ἀνασύνθεση τῆς ὁλότητας, εἶναι δυὸ ἀπαραίτητοι δρόμοι τῆς ἐπιστήμης, ποὺ διερευνώντας καὶ ἀνασυνθέτοντας τὸν ἀρχαῖο κόσμο θὰ τὸν προσφέρει στὴν ἀναβίωση.

Ἀπὸ δῶ καὶ πέρα μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς, πὼς ἀρχίζει τὸ τρίτο στάδιο στὴ θεώρηση τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ποὺ προϋποθέτει τ' ἄλλα δυὸ, τὴν κριτικὴν ἀποκατάσταση τῶν μνημείων, τὴν κατανόηση καὶ τὴν ἐρμηνεία τους.

Καὶ τὸ τρίτο αὐτὸ στάδιο εἶναι ἡ δημιουργικὴ ἀναβίωση, τὸ ἐξυψωτικὸ καὶ μορφωτικὸ ξαναζήσιμο. Ἐδῶ καὶ μόνο ὀλοκληρώνεται ὁ σκοπὸς τῶν ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν. Ἀπὸ δῶ καὶ πέρα γίνεται ἡ μετουσίωση καὶ μεταξίωση τῶν παλιῶν ἀξιῶν σὲ γόνιμα σπέρματα τῆς νέας ζωῆς, ὅταν ἡ πνευματικὴ πρωτοπορία καὶ τὸ συγκαιρινὸ σύνολο καὶ ὁμαδικὰ καὶ ἀτομικὰ θὰ ξαναζήσει τὸ χτές μέσ' ἀπὸ τὸ σήμερα καὶ θὰ δημιουργήσει τὶς νέες μορφές τῆς ζωῆς, ὀργανωτικὲς καὶ πνευματικὲς. Τότες ἡ ἀρχαιότητα θὰ γίνῃ πηγὴ γιὰ ἐμπνευση καὶ καθοδήγηση τῆς δημιουργίας καὶ γιὰ τὸν πολιτικό, τὸν καλλιτέχνη, τὸν ποιητή, τὸν ἐπιστήμονα, τὸ φιλόσοφο, τὸν κοινωνικὸ μεταρρυθμιστή, τὸν ἠθικὸ καθοδηγητή, καὶ γιὰ τὸν κάθε πολίτη στὴ δράση του.

Ἀποκατάσταση τῶν μνημείων, ἐρμηνεία καὶ ἀνασύνθεση, δημιουργικὸ ξαναζήσιμο εἶναι τὰ τρία θεμελιακὰ συστατικὰ στὴ μελέτη τοῦ ἀρχαίου κόσμου καὶ στὶς ἀνθρωπιστικὲς σπουδές. Ἐὰν ἡ στροφὴ μας πρὸς τὸν ἀρχαῖο κόσμο δὲν ἔχει τὴν ὀλοκληρωτικὴν πληρότητα καὶ ἀπὸ τὰ τρία τοῦτα στοιχεῖα, ἄτελο θὰ εἶναι τὸ ξεκίνημά μας, ἄτελη ἢ δυναμικότητά μας, ἄτελη καὶ ἡ ἀναβίωση. Ὁ σκοπὸς

τῆς ἀνθρωπιστικῆς σπουδῆς δὲν μπορεῖ νὰ πετύχει σ' ὄλο του τὸ πλάτος καὶ τὸ βάθος.

11. Ὡστόσο ἡ τριπλῆ ἐκείνη ἐνέργεια ἔχει μιὰν ἄλλη βαθύτερη προϋπόθεση. Τὸ βαθύτατο καὶ οὐσιαστικότερο δυναμικὸ στοιχεῖο γιὰ τὴν κατανόηση, τὴν ἀνασύνθεση καὶ τὴ ζωογόνα ἀφομοίωση ἐνὸς πολιτισμοῦ καὶ τῶν ἀξιῶν του εἶναι ἡ κοσμοθεωρητικὴ καὶ βιοθεωρητικὴ σκοπιὰ, ἀπ' ὅπου κοιτάζουμε τὸ ἱστορικὸ γίνεσθαι. Αὐτὴ ἀπαρτίζει καὶ ἐκφράζει τὸ δικό μας ἐγώ. Εἶναι ἡ κατευθυντήρια γραμμὴ τῆς δικῆς μας ζωῆς, ἡ δημιουργικὴ καὶ δυναμικὴ ροπὴ τῆς.

Κι ἐπειδὴς ἐμεῖς δὲν εἴμαστε ἄτομα ἀσύνδετα, παρὰ μέλη ἀπὸ σύνολα, καὶ εἴμαστε φορεῖς κάποιας ὑπερατομικῆς συνείδησης, ποὺ συγκεντρώνει τίς ἀνάγκες, τοὺς πόθους, τὰ ὄνειρα, τὰ ἰδανικὰ ἐνὸς ὑπερατομικοῦ ἐγώ, μιᾶς ομάδας, τάξης, πολιτικῆς κοινότητος, ἐθνότητος ἢ ὑπερεθνικῆς κοινότητος πολιτισμοῦ, ἢ ταξιθέτηση τῆς ὁλότητος αὐτῆς σὲ μιὰ δοσμένη χρονικὴ στιγμή, ἢ ἀνταγωνιστικὴ τῆς τοποθέτηση, ποὺ καθορίζει τὴν κοσμοθεωρητικὴν ἀφετηρία τῆς, καθορίζει καὶ τὴ σχέση μας πρὸς τὸν ἀρχαῖο κόσμο.

Ἡ ποιότητα καὶ ἡ ἀξία τῶν ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν σὲ μιὰν ὀρισμένη χώρα ἢ σὲ μιὰ περιοχὴ χωρῶν σὲ μιὰν ὀρισμένην ἱστορικὴ στιγμή ἔχει στενότερη σχέση καὶ ἀναφορὰ πρὸς τὴν κοσμοθεωρητικὴν τοποθέτηση, ποὺ ἔχουν οἱ πνευματικὲς πρωτοπορίες στίς χώρες αὐτὲς τῆς στιγμῆς ἐκείνης. Ἀπὸ τὴν κοσμοθεωρητικὴν ἀφετηρία καθορίζεται ἡ ἀντίληψη γιὰ τὸ ἱστορικὸ γίνεσθαι, ἡ γενικὴ θέση ἀπέναντι στὴν ἀναβίωση τῶν ἱστορικῶν ἀξιῶν, ἡ ἐχτίμηση καὶ ἡ ἐπιλογὴ ἀνάμεσα σ' αὐτὲς τίς ἀξίες, ὁ φωτισμὸς καὶ ἡ ἔξαρση ἀπὸ ὀρισμένες πλευρὲς, ὁ συσκοτισμὸς ἀπὸ ἄλλες, ἡ πολυμέρεια καὶ τὸ βάθος στὴ διερεύνηση, ἡ ὁλομέρεια στὴ συσχέτιση καὶ ἀνασύνθεση τῶν στοιχείων τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἡ τελικὴ ἀξιολόγηση τῶν στοιχείων αὐτῶν. Ἀλλιῶς θὰ κοιτάξει τὸν ἀρχαῖο κόσμο ἕνας χριστιανὸς τοῦ Μεσαίωνα καὶ ἄλλιῶς ἕνας ἄνθρωπος τῆς Ἀναγέννησης, ἄλλιῶς ὁ ποιητὴς τῆς αὐλῆς τοῦ Λουδοβίκου τοῦ ΙΔ' καὶ ἄλλιῶς ὁ προεπαναστατικὸς στοχαστὴς τοῦ 18ου αἰῶνα, ἄλλιῶς ὁ Ἀγγλὸς ἀριστοκράτης τοῦ Ὁξφορντ καὶ ἄλλιῶς ἕνας σοσιαλδημοκράτης Γερμανός, ἄλλιῶς ὁ Γάλλος ἀν-

θρωπιστής τῆς τρίτης γαλλικῆς δημοκρατίας καὶ ἀλλιῶς ὁ ἐθνικοσοσιαλιστής τοῦ τρίτου Ράιχ.

Ἡ κοσμοθεωρητικὴ ἀφετηρία θὰ συνειδητοποιήσῃ ἀκόμη τίς ριζικὲς διαφορὲς ἀνάμεσα στὰ περασμένα καὶ τὰ τωρινά, τὴν ἀλλαγὴ στὶς βασικὲς συνθήκες, θὰ ξεχωρίσῃ τ' ἀνάλογα καὶ τὰ κοινά καὶ τὰ ὑπερχρονικὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὰ ὀλότελα διαφορετικὰ καὶ ἀπὸ τὰ περαστικά ἢ πεθαμένα, θὰ βρεῖ τίς ζωντανὲς ρίζες τοῦ σημερινοῦ, θὰ καθορίσῃ τὴν πορεία στὴ νέαν ἐξέλιξη, θὰ δώσει τὴ γραμμὴ στὴν καινούργια ζωὴ.

Ἡ κοσμοθεωρητικὴ ἀφετηρία θὰ βοηθήσῃ καὶ θὰ καθοδηγήσῃ τὸν τρόπο, ποῦ θὰ συνειδητοποιηθοῦν οἱ ὀλότητες, θὰ δώσει τὸ νόημά τους στ' ἀπαρτισμένα ἔργα καὶ τοὺς δημιουργοὺς των καὶ θὰ μᾶς βοηθήσῃ νὰ ξαναζήσουμε τὸ ζήσιμό τους, νὰ ἴδοῦμε πῶς εἶδαν ἐκεῖνοι τὴ ζωὴ, πῶς πάλαιψαν, πῶς δημιούργησαν.

Ἀπὸ τὴν κοσμοθεωρητικὴν ἀφετηρία θὰ ἐξαρτηθεῖ καὶ τὸ τί θ' ἀναζητήσουμε καὶ τὸ τί θὰ ἴδοῦμε καὶ τὸ τί θὰ ξαναζήσομε ἀπὸ τὰ περασμένα, ἂν θὰ τὰ ἴδοῦμε κομματιαστὰ ἢ συνολικά, ἂν θὰ ἴδοῦμε τὴν ἐπιφάνεια ἢ τὸ βάθος, ἂν θὰ σταματήσουμε στὶς ἐξωτερικὲς μορφὲς ἢ σὲ κάποια καθέκαστα, ἢ θὰ φτάσουμε στὴν οὐσία καὶ στὴν πληρότητα, ἂν θὰ συλλάβουμε μορφὲς ἀκίνητες καὶ ἀπολιθωμένες ἢ κινημένες καὶ ζωντανὲς, ἂν θὰ πιάσουμε τὸ σκελετὸ ἢ τὴ σὰρκα καὶ τὰ νεῦρα καὶ τοὺς χυμούς, ἂν θὰ σφιξοῦμε στὰ χέρια μας τὴ ζωὴ ἢ θὰ κυνηγήσουμε σκιές. Ἀπὸ τὴν κοσμοθεωρητικὴν μας τέλος ἀφετηρία θὰ ἐξαρτηθεῖ, ἂν θὰ προσπαθήσουμε νὰ χρησιμοποιήσουμε καὶ τὰ τρία ἐκεῖνα στοιχεῖα τῆς ἀρχαιογνωσίας, τὴν ἀποκατάσταση τῶν μνημείων, τὴν ἐρμηνεία καὶ τὴν ἀνασύνθεσή τους καὶ τὸ δημιουργικὸ ξαναζήσιμο, ἢ θὰ σταματήσουμε στὸ πρῶτο μόνο ἢ καὶ στὸ δεύτερο, ἂν θὰ προβοῦμε σ' ὄλο τὸ πλάτος καὶ τὸ βάθος τῆς μελέτης ἢ θὰ χρησιμοποιήσουμε ἄτελην ἐπαγωγὴν στὴν ἀναβιωτικὴν μας προσπάθεια.

12. Μὰ ἂν εἶν' ἔτσι, τότες τὸ πρόβλημά μας ἀλλάζει πάλι θέση. Τὸ κριτήριον, ποῦ ζητᾶμε, μετακινιέται πρὸς τὴν κοσμοθεωρίαν, ἀφοῦ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς μελέτης τοῦ ἀρχαίου κόσμου θὰ ἐξαρτηθεῖ ἀπ' αὐτήν.

Καὶ γεννιέται τὸ ἐρώτημα: μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ ἀπόλυτον κριτήριον τῆς κοσμοθεωρίας;

Ὁ καθένας ἀπὸ μᾶς, ἢ κάθε ἐποχή, ἢ κάθε ομάδα, ὑψώνει σὲ ἀπόλυτην ἀξία τὴ δική της κοσμοθεωρία, ἢ ἱστορία τὴς μετατρέπει ὅλες σὲ σχετικές. Σωστά. Ὑπάρχει ὁμοίως ἡ ἱστορική δικαίωση, ποὺ εἶναι ὅτι τὸ πείραμα καὶ ἡ ἐπαλήθευση στὸ φυσικὸ κόσμο. Ἐκείνη ἡ θεώρηση, ποὺ γονιμοποίησε πληρέστερα τὴ σύγχρονη ζωὴ κι ἔδωκε πλούσιους τοὺς καρπούς της, αὐτὴ εἶτανε κάθε φορὰ ἡ σωστή, γιατί αὐτὴ εἶτανε σύμφωνη μὲ τὴν κατεύθυνση τῆς δημιουργικῆς εξέλιξης, αὐτὴ ἀνταποκρινότανε στὴς δημιουργικὲς κινητήριες δυνάμεις τῆς ἱστορικῆς ἐκείνης στιγμῆς. Ἐνῶ ἡ θεώρηση, ποὺ στάθηκε στείρα καὶ ἀντιζωϊκὴ, ποὺ στένεψε τὸν ὀρίζοντα, ποὺ κυνήγησε σκιές, ποὺ ἔκανε ρηχὰ καὶ κούφιας τὴς ἀξίες τῆς σύγχρονης ζωῆς, αὐτὴ ἀντιπροσώπευε ξεπεσμένες, ξεπερασμένες, νεκρὲς φόρμες ζωῆς, εἶτανε προσπάθεια γιὰ συντήρηση μορφῶν, ποὺ εἶχαν ἀδειάσει ἀπὸ οὐσία, σὰν βστρακὰ κούφια, ποὺ βρισκόμενα στὴς ἀκρογιαλιές ἀνάμεσα στὰ χαλίκια.

Κι ἐδῶ ἴσα ἴσα, στὴς ἀνθρωπιστικὲς σπουδές, μπορούμε νὰ ἔχουμε τὴν ἱστορική δικαίωση μπροστὰ μας. Στὴς δυὸ χιλιάδες καὶ πάνω χρόνια, ποὺ πέρασαν ἀπὸ τότες, ποὺ οἱ λαοὶ ἔστρεψαν τὴν προσοχή τους στὴ δημιουργικὴν ἀναβίωση τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ καὶ ρωμαϊκοῦ κόσμου, πέρασαν τόσοι τρόποι θεώρησης, ποὺ μπορούμε πιά σήμερὰ νὰ ἔχουμε τὸ κριτήριον δοσμένο ἀπὸ τὴν ἱστορικὴν ἐμπειρία, ἓνα κριτήριον ἀπὸ τὰ πράγματα, ἀποστεριόρι.

Ἄν λοιπὸν ἐξετάσουμε, τί ἔδωκε πραγματικὰ στὴ σύγχρονη ζωὴ ἢ μελέτη τοῦ ἀρχαίου κόσμου στὴ μετακλασικὴν Ἑλλάδα, στὴ Ρώμη, στὸ Βυζάντιο, στὸ δυτικὸ Μεσαίωνα, στὴν Ἀναγέννηση στὴν Ἰταλία, Γαλλία, Ἀγγλία, Κάτω Χῶρες, Γερμανία σ' ὅλη τὴ διαδρομὴ τῶν πέντε τελευταίων αἰώνων, τίς μεταλλαγές στὸ σκοπὸ, στὸ περιεχόμενο καὶ στὰ μέσα τῶν ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν καὶ τίς ἀντίστοιχες κοσμοθεωρητικὲς ἀφετηρίες, ποὺ ἐπικρατοῦσανε κάθε φορὰ σὲ κάθε τόπο, τότες μπορούμε νὰ καταχτήσουμε ἓνα κριτήριον γιὰ νὰ κρίνουμε σὲ κάθε στιγμή τὴν ποιότητά τους, τὴν ἀξία τους, τὴ σημασία τους γιὰ τὴ σύγχρονη ζωὴ.

Τὸ κοίταμα τοῦτο μᾶς δίνει ὀρισμένα θετικὰ συμπεράσματα, ποὺ μπορούμε νὰ τὰ διατυπώσουμε συστηματικὰ μὲ τὸν ἀκόλουθο τρόπο.

Α) Ὁ σκοπός, τὸ περιεχόμενο καὶ τὰ μέσα τῶν ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν ἀντιστοιχοῦσανε κάθε φορὰ στὴν κοσμο-

θεωρητική τάση, που είχε η πνευματική πρωτοπορία της κυρίαρχης κοινωνικής ομάδας, ή εκείνης που αγωνιζότανε να κατακτήσει ή εκείνης που αγωνιζότανε να συγκρατήσει την κυριαρχία. Λ. χ. οι πατέρες της 'Εκκλησίας αναζητούσανε στην αρχαιότητα την άρνητική και θετική διακίωση του χριστιανισμού και μελετούσανε τὰ έργα που τους έχρησίμευαν σ' αυτό, οι οχολαστικοί και οι θεολόγοι του Μεσαίωνα έπαιρναν από την αρχαιότητα ό,τι συμβιβάζότανε με τό πνευματικό κράτος της Δυτικής 'Εκκλησίας και με τό κοσμικό κράτος τών φεουδαρχών, οι ποιητές και καλλιτέχνες και φιλόσοφοι της 'Αναγέννησης αναζητούσαν εκεί την απολύτρωση του ανθρώπου, την ένατένιση της όμορφιάς, τό ιδανικό του ανθρωπισμού, οι φιλόσοφοι και οι ρήτορες της γαλλικής επανάστασης τὰ ιδανικά της λευτεριάς και της δημοκρατικής Ισότητας, τὰ δικαιώματα του ανθρώπου και του πολίτη κ.τ.λ.

Β) 'Η κοσμοθεωρητική τάση κάθε καιρού, αντίστοιχα με την τοποθέτηση της πνευματικής πρωτοπορίας, ή χρησιμοποιοϋσεν ένα μέρος από τὰ στοιχεία, που συναπαρτίζουνε τή συνολικήν έρευνα κι ένατένιση του αρχαίου κόσμου και αυτό θεωρούσε για τό κυριότατο, ή στρεφότανε προς όρισμένες αξίες του αρχαίου πολιτισμού, εκείνες που τή στιγμήν εκείνη έξυπηρετούσανε τή σύγχρονη ζωή.

Γ) Τρίτο σημαντικό γνώρισμα παρουσιάζεται σε τούτο τό σημείο. 'Η στρέφεται ή θεώρηση προς τις έξωτερικές μορφές, όπου παρουσιάζονται παγιοποιημένες οι αξίες της αρχαίας ζωής, τή γλώσσα, τόν τύπο, τό σχήμα, τή φόρμα, τόν κανόνα, είτε για λογοτεχνικά έργα πρόκειται είτε για αρχιτεχτονικά δημιουργήματα ή έργα τών εικαστικών τεχνών, ή στρέφεται προς τήν ούσία, τό περιεχόμενο, τό πνεύμα, καθώς λένε, του αρχαίου πολιτισμού.

Δ) Τέταρτο επίσης σημαντικό γνώρισμα είναι τούτο. 'Η στρέφεται ή μελέτη στα καθέκαστα, κομματιαστά, αποσπασματικά, δίνοντας αξία στη λεπτομέρεια, χωρίς συνολική θεώρηση κι ανασύνθεση, ή αναζητάει τὰ σύνολα, ανασυνθέτει τις όλότητες, κυνηγάει τήν ολοκληρωτικήν ένατένιση.

Ε) 'Ενα πέμπτο γνώρισμα έχουμε σε τούτη τή στάση. 'Η παίρνει ή θεώρηση τις μορφές και τις αξίες σαν ακίνητες, στατικές, «έφάπαξ» δοσμένες, άτόφιες, ή τις παίρνει έξελιχτικά κινημένες μ' αίτιακήν άλληλουχία και άλληλο-

εξάρτηση στ' οργανικό τους ξετύλιγμα και στην καθολική συσχέτιση συναμεταξύ τους.

ϛ) Έχτη διαφορά στη θεώρηση παρουσιάζεται ή ακόλουθη. "Η έξιδανικεύεται απόλυτα ό άρχαίος κόσμος και λογαριάζεται σ' όλα τά σημεία του άξεπέραστος, άποτελειωμένος, Ιδανικός, μοναδικός, κλασικός. Άπέναντι σ' αυτόν μιá και μόνη στάση είναι δυνατή. 'Ο απόλυτος θαμασμός. Μιá και μόνη ένέργεια. "Η μίμηση. "Η παίρνεται ό άρχαίος κόσμος σαν ένα Ιστορικό γίγνεσθαι σχετικό, δημιουργημένο μέσα σε όρισμένες αντικειμενικές συνήθειες. "Όσο κι αν στάθηκε πρωτότυπα δημιουργικός στις άξίες του, όσο κι αν έφτασε σε πολλά σημεία σ' όλοκληρωμένο ζήσιμο κι έπλασεν έξαισια δημιουργήματα και τέλειες για τó είδος τους και τόν καιρό τους ή και για όλους τούς καιρούς μορφές, είχε και τις μεγάλες αδυναμίες του, πλευρές σκοτεινές, άποτυχίες και ξεπεσμούς και στοιχεία για πάντα πιά ξεπερασμένα. Δέν υπάρχει απόλυτο Ιστορικό γίγνεσθαι. "Όλα είναι σχετικά και ό άρχαίος κόσμος τó ίδιο. Στην πρώτη περίπτωση τόν παίρνουν για απόλυτο πρότυπο και άξεπέραστο «υπόδειγμα», στη δεύτερη περίπτωση για έξαιρετικό και υπέροχο, μά πάντα σχετικό «παράδειγμα».

Στην πρώτη περίπτωση προκοπή για τούς τωρινούς είναι ή στροφή πρòς τά πίσω και μέσο ή άπλή μίμηση, στη δεύτερη περίπτωση προκοπή είναι ή προχώρηση πρòς τά έμπρός, ή δημιουργία του νέου, του σύστοιχου με τις σημερινές δυνάμεις και τά σημερινά μέσα, και μέσο είναι ή ένατένιση και τó δημιουργικό ξαναζήσιμο τών περασμένων, που μάς γίνονται παράδειγμα. 'Ο δεύτερος αυτός τρόπος τής ένατένισης όνομάστηκε δημιουργικός Ιστορισμός.

Ζ) Μιá εβδομη τέλος διαφορά στον τρόπο, που γίνεται ή αναβίωση του άρχαίου κόσμου, βρίσκεται στο άπλωμα, που παίρνει μέσα στη σύγχρονη ζωή ή συνειδητή στροφή πρòς τά περασμένα. "Η περιορίζεται σ' ένα στενό κύκλο τής διανόησης, σε μιάν «άριστοκρατία πνευματική», που τείνει να μονοπωλήσει τά πνευματικά άγαθά ή άπλώνεται με την «παιδεία» σε όλοένα πλατύτερες μάζες με σκοπό να τις ύψώσει πρòς την πνευματική ζωή, να τούς καλλιεργήσει και πλουτίσει τις δημιουργικές Ικανότητες, να δώσει

ψυχοκινητικά συνθήματα και καθοδηγητικές γραμμές σε όσο μπορεί πλατύτερα στρώματα του λαού.

13. "Αν μέσα στα γνωρίσματα, που χαρακτηρίζουνε κάθε φορά τή θεώρηση του αρχαίου κόσμου, αναζητήσουμε κείνο, που δίνει τόν κύριο χαρακτήρα στη θεώρηση, θα ξεχωρίσουμε δυό βασικές μορφές. Τή μιὰ μορφή θα τήν αναγάγουμε στο φορμαλισμό.

Ο φορμαλισμός στρέφει τή ματιά του στο έξωτερικό σχήμα, στη μορφή, στο «είδος». Δίνει στη μορφή μεταφυσικήν, όντικήν ύπόσταση κι έχει τήν τάση νά τή θεωρήσει σαν κάτι άπριορικό, πρωταρχικό, αυτόνομο, πάγιο, άμετάβλητο. Το παρουσιασμό της τό βλέπει σαν άποκάλυψη κάποιας πνευματικής ούσίας, που κατά έσχατο λόγο τήν ταυτίζει ή τήν έκπηγάζει πάντα από τό Θεό. "Η μορφή έρχεται έτοιμη, δοσμένη από πριν, μορφοποιεί τήν ύλη.

Ο φορμαλισμός όμως μην μπορώντας νά βρει τή σχέση τής μορφής με τό έξωυποκειμενικό «είναι» και νά έξηγήσει ίκανοποιητικά τή σχέση αυτή, ή άρνιέται όλότελα τό έξωυποκειμενικό «είναι» ή τό παίρνει σαν κάτι σκοτεινό και χαοτικό, μιάν άδράνεια και άμορφία, που μπαίνει στο καλούπι τής μορφής και άπαρτίζει τόν κόσμο τών μεταβλητών, τών περαστικών, τών φθαρτών. "Αγωνίζεται μάταια ό φορμαλισμός νά έξηγήσει τήν κίνηση, τήν άλλαγή, τό πέραςμα τής μιās μορφής στην άλλη, τήν αίτιακήν άλληλουχία και άλληλοεξάρτηση τών ύποστατών. Γι' αυτό πολλές φορές τήν άρνιέται. Χωρίζει τό «είναι» από τό «γίνεσθαι» και θεωρεί τό δεύτερο σαν πλάνη, άπάτη, ή όπωςδήποτε κάτι που δέν αξίζει. Γι' αυτό άκόμη χωρίζει πάντα και τό «δέον» από τό «γίνεσθαι» και ύποστατοποιεί τό «δέον». Οι «άξιες» παίρνουν ύπόσταση μεταφυσική και ύπερκόσμια, άνεξάρτητην από τό «γίνεσθαι». Έτσι γίνεται ό φορμαλισμός στατικός και τυπολατρικός, χάνει τήν έπαφή με τήν κινούμενη πραγματικότητα και στο τέλος μένει με άδειες μορφές χωρίς ούσία, με κούφια βστρακα.

Γιά νά ύπερνικήσει τούτη τήν άδυναμία, προσπαθει σε κάποιους καιρούς νά γίνει δυναμικός φορμαλισμός, μά πάλι άτενίζει σκιές κινούμενες, είδωλα, αντικαθρεφτίσματα. Γι' αυτό μένει πάντα άνεδαφικός, μετέωρος. Γιά νά έξηγήσει τήν κίνηση και τήν άλλαγή, κάνει άφαίρεση και

αυθαίρετην ἐπιλογή, ἢ κάνει ἓνα ἀναποδογύρισμα τῆς πραγματικότητας.

Καὶ ὅταν πετυχαίνει κάποιαν ἀντιστοιχίαν πρὸς τὸ πραγματικό, ἐξωυποκειμενικὸ καὶ ρευστὸ «εἶναι», αὐτὸ γίνεται καθόσον ἀπορροφᾷ ἀποσκεπασμένα, κρυφὰ καὶ ἀνομολόγητα θετικὴν ἐμπειρίαν, ρεαλιστικὴν γνῶσιν.

Στὸ τέλος πάντα φτάνει στὸ ἀνεξήγητο, στὴν ἀποκαλυπτικὴν ἐπιφοίτηση ἑνὸς ὑπερβατικοῦ στοιχείου. Τὸ τελικὸ καταφύγιό του εἶναι πάντα τὸ μυστήριον καὶ τὸ θάμα.

Τὴν ἄλλη βασικὴν μορφήν τῆς θεώρησης θὰ τὴν ἀναγάγουμε στὸ ρεαλισμὸν. Ὁ ρεαλισμὸς δέχεται, πῶς ὑπάρχει ἡ ἐξωυποκειμενικὴ πραγματικότητα, ποῦ ἓνα μέρος τῆς εἶναι καὶ ὁ ἄνθρωπος. Δέχεται τὴν ἐξωυποκειμενικὴν οὐσίαν, ἔσχατο φορέα ὅλης τῆς μορφοποιημένης πραγματικότητας. Ὡστόσο καὶ στὸ ρεαλισμὸν, ἂν γίνῃ δεχτὸς ὁ ἀρχικὸς χωρισμὸς τῆς οὐσίας ἀπὸ τὴν μορφήν, ἡ ἀρχικὴ χασοτικὴ καὶ ἀμορφὴ καὶ ἀκίνητη ὑπόστασις τῆς οὐσίας, τὸ πρόβλημα γιὰ τὴν σχέσιν οὐσίας καὶ μορφῆς, ἀδράνειας καὶ κίνησης, στατικότητας καὶ ἀλλαγῆς, περιπλέκεται ἄλυτα. Ὁ τέτιος ρεαλισμὸς μένει στὸ βάθος στατικὸς καὶ μηχανικὸς καὶ δὲν κατορθώνει ν' ἀνασυνθέσῃ τίς μερικὰς ὁλότητες γενετικὰ καὶ ἐξελιχτικὰ.

Τοῦτο τὸ πετυχαίνει μόνον ὁ δυναμικὸς ρεαλισμὸς. Αὐτὸς δέχεται τὴν πρωταρχικὴν ἔνωση οὐσίας καὶ μορφῆς, οὐσίας καὶ γένεσης. Ἡ οὐσία εἶναι ἀναπόσπαστα πάντα δεμένη μετὰ τὴν μορφήν, γιατί ἡ μορφή εἶναι ὁ τρόπος ὑπαρξεως τῆς οὐσίας. Τὸ κάθε τι δοσμένον σ' ὄλο τὸ πεδίο τῆς πραγματικότητας, ἐξωτερικὰ πράγματα, ἐπιφάνειαι, σχήματα, κατάστασεις, σχέσεις κάθε λογῆς καὶ συνεπαφές, ἀντικείμενον καὶ ὑποκείμενον, τὸ κάθε τι, ποῦ ὑποστατώνεται ἔστω καὶ γιὰ μιὰ στιγμή μέσα στὸ χρόνον ἢ σὲ σχετικὴ διάρκειαν φαινομενικὰ ὁμοιόμορφον, εἶναι περαστικὴ ἰσορρόπησις κινουμένης οὐσίας, κινουμένη μορφοποιημένη οὐσία. Ἡ μορφή εἶναι ὁ τρόπος, ποῦ ὑπάρχει κάθε στιγμή ἡ κινουμένη οὐσία, ἓνα σύστημα ἀπὸ σχέσεις δυνάμεων, ποῦ δὲν παύουν νὰ ἐνεργοῦν ἀδιάκοπα.

Ἡ περαστικὴ κινουμένη ἰσορρόπησις τῶν δυνάμεων εἶναι ἡ μορφή. Καὶ εἶναι περαστικὴ καὶ κινουμένη, ὅσο κι ἂν ἔχει κατακτήσει φαινομενικὴν ταυτότητα καὶ διάρκειαν, γιατί ἡ ταυτότητα καὶ ἡ διάρκειαν εἶναι μιὰ μερικὴ περίπτωσις τῆς ἀλλαγῆς, τῆς ἑτερότητας, τῆς κίνησης, εἶναι

μιὰ Ισορρόπηση ἀπὸ ἐνέργειες, ποὺ δὲ σταματοῦν ποτέ, ὅσο κι ἂν εἶναι σχετικὰ μὲ τὸν ἄνθρωπο ἄργῆ ἢ κίνησή τους. Ἡ ταυτότητα καὶ ἡ διάρκεια εἶναι τὸ ἀνθρώπινο κοίταγμα τῆς ἀλλαγῆς καὶ τῆς κίνησης. Τὸ «ἀεὶ ὡσαύτως, κατὰ ταῦτ' ἔχον» εἶναι ἀνύπαρχτο, βασικὸς ἀνθρωπομορφισμὸς καὶ ἀντανάκλαση τοῦ ἀνθρώπινου πόθου γιὰ τὴν προσωπικὴ τοῦ αἰώνιαν ὕπαρξη.

Ἔτσι οἱ μορφές ἀπαρτίζουν μιὰν ἀδιάσπαστην ἀλυσίδα καὶ ἡ ἀλληλουχία καὶ ἀλληλοεξάρτησή τους εἶναι ἀπέραντη καὶ ὀλοκληρωτικὴ. Τὸ «εἶναι» καὶ τὸ «γίνεσθαι» δὲ χωρίζονται καὶ τὸ «δέον» εἶναι ἡ νομοτέλεια τῆς γένεσης. Ἀτενίζοντας ἔτσι καὶ τὸ φυσικὸ καὶ τὸ ἱστορικὸ «γίνεσθαι» ὁ δυναμικὸς ρεαλισμὸς προσπαθεῖ νὰ πλησιάσει ὅσο μπορεῖ κοντύτερα καὶ ὅσο μπορεῖ πιὸ ὀλόπλευρα τὴν πραγματικότητα, νὰ κατανοήσῃ τὴ ροὴ καὶ τὴ νομοτέλειά της, νὰ κυριαρχήσῃ στὴ φύση ἐνεργώντας σύμφωνα μὲ τὴ νομοτέλειά της καὶ ν' ἀνασυνθέσῃ καὶ ξαναζήσῃ τὰ περασμένα καὶ νὰ συλλάβῃ τὴ δυναμικὴ πορεία καὶ τὴν κατευθυντήρια γραμμὴ τοῦ σήμερα καὶ τοῦ αὔριο, γιὰ νὰ καθοδηγήσῃ τὴν ἀνθρώπινη ἐνέργεια. Καὶ τὸ φυσικὸ καὶ τὸ ἱστορικὸ «γίνεσθαι» τὸ ἀτενίζει ὁ δυναμικὸς ρεαλισμὸς σὰ μιὰν αἰτιοκρατημένη κίνηση, ἀναζητᾷ τὴν ὀλόπλευρην αἰτιακὴν σχέσιν, ποὺ γεννάει τὴν κάθε μορφή, τὸ πρᾶμα, τὸ φαινόμενο, τὸ σύμβαμα, τὸν ἄνθρωπο, τὸ ἄτομο, τὴν κοινωνικὴν ὀλότητα, τὸ ἔργο, τὸν καλλιτέχνη, τὸ φιλόσοφο, τὸν πολιτικὸ, τὸν κάθε δημιουργό, τὴν κάθε «ἀξία».

Ἔτσι ὁ δυναμικὸς ρεαλισμὸς ξεφεύγει ἀκόμη κι ἐν' ἄλλο παραστράτημα, ὅπου πέφτει καὶ ὁ φορμαλισμὸς καὶ ὁ στατικὸς ρεαλισμὸς, τὴ μονομέρεια, τὴν ἀποσπασματικότητα ἢ τὴν αὐθαίρετην ἐπιλογή. Ξεκινώντας ἀπὸ τὴν ἀντίληψη γιὰ τὴν καθολικὴν ἀλληλουχίαν καὶ αἰτιακὴν σχέσιν ὄλων τῶν μορφῶν, δὲν μπορεῖ νὰ σταματήσει σὲ μερικὰ μόνο φανερώματα, νὰ ξεκόψῃ ἕνα μέρος ἀπὸ τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα, νὰ τὴ θεωρήσῃ κομματιασμένη, ἀσυνάρτητη, εἴτε νὰ μπάσῃ ἀξιολογικὴν αὐθαιρεσίαν καὶ ὑποκειμενισμὸν στὴν ἐχτίμησή της.

Φορμαλισμὸς καὶ ρεαλισμὸς εἶναι οἱ δύο βασικοὶ τύποι τῆς θεώρησης, ὅπου ἀνάγονται οἱ διάφοροι τρόποι τῶν ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν, ποὺ παρουσιάστηκαν στὴν ἱστορικὴ διαδρομὴ. Ὅταν ἔχουμε λογουχάρη μπροστὰ μας, μιὰ περίοδο ὅπου ὅσοι καταγίνονται μὲ τὴ μελέτη τοῦ

ἀρχαίου κόσμου προσέχουνε μόνο τὴ γλωσσικὴ μορφή τῶν ἔργων τῆς ἀρχαίας λογοτεχνίας καὶ αὐτὴν ἐξιδανικεύουν καὶ τὴ θεωροῦν σὰν τὸ «κατεξοχὴν» μορφωτικὸ στοιχεῖο ἀποβλέποντας στὴ δουλικὴ μίμησή της, ἔχουμε μπροστὰ μας ἕνα στατικὸ φορμαλισμό.

Τὸ ἴδιο κι ὅταν θεωροῦμε λογουχάρη τὸ ἀρχαῖο δράμα καὶ τοὺς νόμους του, ἢ τὸν ἀρχαῖο ναὸ ἢ τὴν ἀρχαία κολόνα σὰν ἀπόλυτην ἰδανικὴ μορφή γιὰ τὸν τύπον αὐτὸ τῆς καλλιτεχνικῆς δράσης καὶ τὴ μίμησή τους θέτουμε γιὰ οὐσιαστικὸ ἀποτέλεσμα τῆς στροφῆς μας πρὸς τὸν ἀρχαῖο κόσμο.

*Ὅταν πάλι ἔχουμε μπροστὰ μας μιὰν ἐποχὴ, ποὺ προσέχει τὰ πραγματολογικὰ καθέκαστα καὶ διερευνᾷ ἀποσπασματικὰ τὴν κάθε λεπτομέρεια τοῦ ἀρχαίου κόσμου παραβλέποντας τὴν αἰτιακὴν ἀλληλουχία, τὴν ἀνασύνθεση τῆς ὁλότητος, τὸ ξαναζήσιμο τῆς συνολικῆς καὶ ἐνιαίας ροῆς τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι, ἔχουμε μπροστὰ μας ἕνα στατικὸ ρεαλισμό.

*Ὅπου ἔχουμε τὴν προσπάθεια ν' ἀναστηθεῖ ἢ παλιὰ ζωὴ μὲ τίς τυποποιημένους μορφές της, ἐκεῖ οἱ ἀνθρωπιστικὲς σπουδὲς εἶναι κυριαρχημένους ἀπὸ τὸ φορμαλισμό. *Ὅπου ἔχουμε ἰσχυρότατην ἐξόρμηση γιὰ τὴν κατάκτηση νέας ζωῆς, ποὺ ἀντλεῖ γόνιμα σπέρματα ἀπὸ τὰ παλιὰ μετουσιώνοντάς τα καὶ μεταξιώνοντάς τα μέσα στὸ νέο καὶ δημιουργώντας νέες μορφές βιώσιμες, ἐκεῖ οἱ ἀνθρωπιστικὲς σπουδὲς εἶναι κατὰ βάση κυριαρχημένους ἀπὸ τὸ δυναμικὸ ρεαλισμό. *Ἀνάμεσα στὰ δυὸ τοῦτα ἄκρα κινουῦνται ὅλες οἱ διάμεσες παραλλαγές ¹.

1. Ἕνα ἀπλό καὶ παραστατικὸ παράδειγμα, ποὺ διαφωτίζει τίς δυὸ αὐτὲς ἀπόψεις, μποροῦμε νὰ πάρουμε ἀπὸ τὴ γύρω μας ζωὴ. Πρὶν λίγα χρόνια ἤ κ. Εὔα Σικελιανοῦ εἶχε προσπαθήσει νὰ δημιουργήσει στὸν τόπο μας μιὰ κίνηση γιὰ νὰ φοροῦν οἱ κυρίες τίς ἀρχαῖες ἐσθῆτες, ἀπαράλλαχτες ὅπως εἶτανε στὴν ἀρχαιότητα (φορμαλισμός). Ἡ ἴδια δούλευε στὸν ἀργαλειὸ καὶ εἶχε τὸ θάρρος νὰ γυρίζε στὰ δρόμους τῆς Ἀθήνας μὲ ἀρχαῖα φορέματα καὶ σαντάλια, κινώντας τὴν περιέργεια τοῦ κοσμάκη. Δυὸ - τρεῖς κυράδες τῆ μιμήθηκαν στὴν ἀρχή. Ἀπὸ τὴν κίνηση αὐτὴ ἀπόμεινε σὰν μόνο κατάλοιπο «ὁ Μιχάλης ὁ ἀρχαῖος». Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ τὸ Ὑπουργεῖο Τουρισμοῦ παρακίνησε τῶρα τελευταία ὀρισμένα σπίτια ραφτικῆς νὰ δημιουργήσουν φορέματα γυναικεῖα καὶ καπέλλα σημερινὰ, παίρνοντας μοτίβα ἀπὸ ἀρχαῖα πρότυπα (δυναμικὸς ρεαλισμός). Ἡ κίνηση πέτυχε. Πραγματικὰ ἔφτιαξαν μοντέλα, ποὺ φοριοῦνται σήμερα καὶ εἶναι ὡραῖα σύμφωνα μὲ τὸ σημερινὸ γούστο καὶ δὲν εἶναι ἀπίθανο νὰ δημιουργήσουν «ἐλληνικὴ μόδα» κι ἔξω ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα.

14. Μπορούμε τώρα με τὸ κριτήριον αὐτὸ νὰ ἐξετάσουμε συνοπτικὰ τὴ θέσιν τῶν ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν στὴ χώρα μας μέσα στοὺς δυὸ τελευταίους αἰῶνες γιὰ νὰ μορφώσουμε μιὰ καθαρὴν ἰδέαν γιὰ τὴ σημερινή τους κατάστασιν καὶ τίς ροπές, ποὺ τὴ χαρακτηρίζουν;

Ἄς τὸ ἐπιχειρήσουμε.

Τὸ φαινόμενον τῆς συνειδητῆς στροφῆς πρὸς τὰ περασμένα με σκοπὸ τὴν ἀναβίωσιν, μπορεῖ νὰ πεί κανεὶς, πῶς τὸ παρατηροῦμε στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὸν τρίτον προχριστιανικὸν αἰῶνα. Τὸν καιρὸν ἐκεῖνον ὁμοίως ἢ ἀναβίωσιν καὶ ἢ ἐπιβίωσιν τῶν στοιχείων τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ περιπλέκονται ἀκόμη στενὰ. Οἱ μορφές τῆς ζωῆς, καὶ τῆς οἰκονομικῆς καὶ τῆς ὀργανωτικῆς καὶ τῆς πνευματικῆς, ὅσο κι ἂν ἀλλάζουνε σιγὰ σιγὰ, κυλοῦν ἀκόμη πάνω στίς ἴδιες τροχιές. Γι' αὐτὸ εἶναι δύσκολο νὰ ξεχωρίσει κανεὶς πέρα γιὰ πέρα τοὺς δυὸ τρόπους τῆς ἱστορικῆς μνήμης. Τὴν πρώτην ἀπαρχὴν γιὰ τὴ συνειδητὴν στροφὴν στὰ περασμένα τὴ βρίσκουμε κίόλας ἀπὸ τὸν Ε' καὶ Δ' αἰῶνα, με τίς προσπάθειες ποὺ γίνονται γιὰ νὰ διερευνηθοῦν ἐπιστημονικὰ οἱ διάφορες μορφές τῆς ζωῆς. Ἡ μελέτη γιὰ τὴν κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν ὀργάνωσιν (ὅπως λ. χ. τὰ «Πολιτικά» ἢ ἡ «Πολιτεία Ἀθηναίων» τοῦ Ἀριστοτέλη), ἢ συστηματικὴ ἔρευνα τῆς γλώσσας (γραμματικὴ), ἢ μελέτη γιὰ διάφορα λογοτεχνικὰ εἶδη (λ. χ. ἢ «Ποιητικὴ» τοῦ Ἀριστοτέλη), ἢ κριτικὴ καὶ ἢ ἐρμηνεία στὰ κείμενα, ἢ μελέτη γιὰ τοὺς μουσικοὺς τρόπους, γιὰ τίς ἀρχιτεχτονικὰς μορφάς, γενικὰ, ἄς ποῦμε μ' ἓνα ὄνομα, ἢ ἀνάπτυξιν τῶν ἱστορικῶν καὶ φιλολογικῶν ἐπιστημῶν, εἶναι φαινόμενον, ποὺ ἀνάγεται στὴν καλλιέργειαν τῆς συνειδητῆς ἱστορικῆς μνήμης, χαρακτηριστικὸν προπάντων γνώρισμα γιὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους.

Οἱ φιλοσοφικὲς καὶ οἱ ἐπιστημονικὲς σχολές στὴν Ἀθήνα, στὴν Ἀλεξάνδρεια, στὴν Πέργαμον καὶ στ' ἄλλα πνευματικὰ κέντρα τοῦ καιροῦ ἐκεῖνου εἶν' ἐργαστήρια καὶ γιὰ ἐπιβίωσιν καὶ γι' ἀναβίωσιν μαζί. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς συνειδητῆς στροφῆς πρὸς τὰ περασμένα με σκοπὸ τὴν ἀναβίωσίν τους, μᾶς τὸ δείχνουνε δυὸ χαρακτηριστικὰ φαινόμενα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, α) ἢ τὰς τάσιν γιὰ νὰ μιμηθοῦν τὴ γλῶσσαν τῆς ἀττικῆς πεζογραφίας τοῦ Ε' καὶ Δ' αἰῶνα, ὁ ἀττικισμὸς, β) ἢ τὰς τάσιν γιὰ νὰ μιμηθοῦν καὶ νὰ ξαναζωτανέψουν αὐτούσια τὰ παλιὰ λογοτεχνικὰ εἶδη, λ. χ. τὸ

δημηρικό έπος, την άττική τραγωδία, τὸ φιλοσοφικό διάλογο κ.τ.λ.

Μὲ τούτα τὰ φαινόμενα ὁ κλασικισμὸς τοῦ καιροῦ ἐκεῖνου δείχνεται καθαρὰ, πὼς εἶναι στατικός φορμαλισμὸς. Εἶναι μιὰ ἀντιδραστική τάση, ποὺ προσπαθεῖ νὰ ξαναζωντανέψει ἢ νὰ συντηρήσει μορφές πεθαμένες, ἀντίστοιχα μὲ τὴν κοινωνική καὶ κοσμοθεωρητική τοποθέτηση τῆς πνευματικῆς πρωτοπορίας τοῦ καιροῦ ἐκεῖνου.

Ἡ τεράστια κοινωνική ζύμωση, ποὺ ἄρχισεν ἀπὸ τὸν Δ' κιώλας αἰῶνα μὲ τὴν βαθμιαία ἀποσύνθεση τῆς δουλοκτητικῆς οἰκονομίας καὶ βάσταξεν ἀρκετοὺς αἰῶνες τραβώντας στὸν ξεπεσμό τις κυρίαρχες κοινωνικὲς ομάδες τοῦ ἀρχαίου κόσμου καὶ διαλύοντας τις ὀργανωτικὲς μορφές τῆς ἀρχαίας ζωῆς, γέννησε τοὺς καιροὺς ἐκεῖνους μιὰν ἰσχυρότατην ἀνασταλτικὴν πηρωδρομικὴν διάθεση, γιὰ νὰ συγκρατηθεῖ ἡ ζωὴ στὸ κατρακύλημά της. Αὐτὴ τὴ διάθεση καθρεφτίζει ὁ ἀττικισμὸς καὶ γενικὰ ὁ μιμητικὸς ἀρχαϊσμὸς τῶν ἑλληνιστικῶν καὶ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ὅμως ἡ ἴδια ἀποσυνθετικὴ πορεία δημιουργεῖ μέσα σὲ κείνη τὴν ἴδια τὴν κοινωνία νέες ροπές, ποὺ τείνουν νὰ μορφοποιηθοῦν καὶ στὴν κοσμοθεωρία. Οἱ κοινωνικὲς ομάδες, ποὺ βρίσκονται σὲ ἀναβρασμὸ καὶ κρατοῦν στάση ἀρνητικὴ ἀπέναντι στις καθιερωμένες μορφές τῆς ζωῆς, παίρνουνε μιὰ καινούργια θέση ἀπέναντι στὸν κόσμον καὶ τὴ ζωὴ. Ἡ πιὸ συνθετικὴ καὶ ὀλοκληρωμένη ἔκφραση αὐτῆς τῆς ἀλλαγῆς εἶναι ἡ ἐμφάνιση τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Μέσα στὸ χριστιανικὸ κόσμον ἡ τοποθέτηση ἀπέναντι στὰ περασμένα, ἀπέναντι στὸν προχριστιανικὸ κόσμον συνοδεύεται ἀπὸ τὴ συνείδηση γιὰ μιὰ ριζικότατη διαφορά. Ἐκεῖνοι εἶταν ἐθνικοί, «Ἕλληνες». Ἐζήσαν πρὶν ἀπὸ τὴν ἀποκάλυψη τῆς ἀλήθειας στὸ ἀνθρώπινο γένος, πρὶν ἀπὸ τὴ λύτρωση τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴ θυσία τοῦ «Γιοῦ τοῦ Θεοῦ».

Ὡστόσο καὶ μέσα σὲ τούτη τὴ βασικὴν ἀντίθεση δὲν παύει οὔτε ἡ ἐπιβίωση, οὔτε ἡ ἀναβίωση. Ἀρχαία καὶ νέα θρησκεία βαδίζουνε γιὰ κάμποσους αἰῶνες παράλληλα. Ἡ νέα θρησκεία διαποτίζεται ἀπὸ ἀπειρα στοιχεῖα τῆς παλιᾶς, ποὺ μετουσιώνονται μέσα στὸ «νέον πνεῦμα», στὴ «νέα ζωὴ». Οἱ φιλοσοφικὲς σχολές ἐπιζοῦν ὡς τις ἀρχές

τοῦ ἔχτου αἰῶνα μ. Χ. Καί σ' αὐτές μορφώνονται πολλοί ἀπό τοὺς μεγάλους πατέρες καὶ ρήτορες τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας. Τὰ σπέρματα τῆς ἀλήθειας, ὅσα εἶχαν ἀποκαλυφτεῖ καὶ στοὺς παλιούς ἐκείνους εἰδωλολάτρες φιλόσοφους, ἀναζητιοῦνται. Στούς δημιουργικοὺς καιροὺς τοῦ Χριστιανισμοῦ τὸ νέο κυριαρχεῖ καὶ τὸ παλιὸ μετουσιώνεται ὀργανικὰ μέσα στὸ νέο.

Καὶ ἡ ἀνασταλτικὴ πισωδρομὴ ὁμῶς ξαναφαίνεται στὸ δεῦτερο καὶ τρίτο μεταχριστιανικὸν αἰῶνα καὶ τελικὰ μὲ τὸν Ἰουλιανὸν τὸν Παραβάτη καὶ ζητάει νὰ ξαναφέρει αὐτούσια στὴ ζωὴ τὴν ἀρχαία θρησκεία, τὴν τέχνη, τὴ γλῶσσα. Ἀπ' ὅλη τούτη τὴν προσπάθεια παραμένει ὁ γλωσσικὸς φορμαλισμὸς. Καὶ ὅσο σιγὰ σιγὰ ὁ νέος κόσμος, ἡ νέα θρησκεία, προσαρμόζεται στὸ κράτος καὶ στὴν κυρίαρχη τάξη, περνάει στὴ στατικότητα καὶ γίνεται ὄργανο γιὰ ἐπιβολὴ καὶ συντήρηση στὰ χέρια τῆς ὀλιγαρχίας, ποὺ κυβερνάει τὸ Βυζάντιο.

Ἡ ὀλιγαρχία αὐτὴ στηρίζεται σὲ νέα οικονομικὴ βάση καὶ ὄχι στὴ δουλοκτησία καὶ ὅσο διατρέχει στάδια ἀπὸ ἐσωτερικὲς ἀντιθέσεις κι ἐξωτερικοὺς ἀνταγωνισμοὺς, στάδια ἀπὸ ξαναζωντάνεμα καὶ ξεπεσμό, περιπέτειες καὶ κινήσεις, παρουσιάζει μὲ τὴν πνευματικὴν ἡγεσία της, ποὺ εἶναι συγκεντρωμένη στὴν ὀρθόδοξην Ἐκκλησία καὶ σὲ λίγους ὄχι ἱερωμένους στοχαστές, παράλληλην ἀνάπτυξη τῆς συνειδητῆς στροφῆς στὰ περασμένα κάθε φορά, ποὺ τῆς χρειάζεται νὰ δυναμώσῃ τὸ συντηρητικὸ πνευματικὸ της ὄπλοστάσιο. Ἔτσι ἔχουμε στὸν ἕνατο καὶ στὸν ἑντέκατον αἰῶνα καινούργια φορμαλιστικὴ στροφὴ πρὸς τὸν ἀρχαῖο κόσμο, προπάντων στὴ γλῶσσα.

Ἀπὸ τὸ δωδέκατον αἰῶνα κι ἔπειτα ξεπροβάλλουνε σιγὰ σιγὰ νέες διαμόρφωσεις μέσα στὸ οικονομικὸ ὑπόστρωμα τῆς κοινωνίας καὶ στὸν ἀνατολικὸ καὶ στὸ δυτικὸ κόσμο. Οἱ δύο αὐτοὶ κόσμοι μὲ τίς σταυροφορίες καὶ τὴν ὀλοένα μεγαλύτερην ἐμπορικὴν ἐπικοινωνία ἀνάμεσα σ' Ἀνατολὴ καὶ Δύση, μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῶν ἰταλικῶν ἐμποροναυτικῶν «δημοκρατιῶν», τῆς Βενετιᾶς καὶ τῆς Γένοβας, ἔρχονται σ' ἐπαφὴν ἀνταγωνιστικὴ, ποὺ κάνει γοργότερη τὴ μεταλλαγὴ καὶ στὸ οικονομικὸ ὑπόστρωμα καὶ στὶς ὀργανωτικὲς μορφές καὶ στὸ πνευματικὸ ἐποικοδόμημα. Διαποτίζονται ἀμοιβαῖα καὶ μὲ τίς κοινωνικὲς καὶ μὲ τίς πνευματικὲς των μορφοπλασίες καὶ ἀποτέλεσμα ἀπὸ ὅλην αὐ-

τή τὴν κίνηση, τὴν οἰκονομική, ὀργανωτική καὶ πνευματική, εἶναι ἡ χαραυγὴ μιᾶς νέας ἐποχῆς, ποὺ ἀρχίζει ταυτόχρονα στὴν Ἀνατολή καὶ στὴ Δύση καὶ ἀργότερα ὀνομάστηκε στὴ Δύση «Ἀναγέννηση».

Φαινόμενα, ποὺ χαρακτηρίζουε τὴν ἀναγέννηση, ἔχουμε καὶ στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὸ δέκατο τέταρτον ὡς τὸ δέκατον ἔχτο αἰῶνα καὶ στὸ ἐπίπεδο τῆς τέχνης (λ. χ. Κρητικὸ Θέατρο, Ἐρωτόκριτος) καὶ στὸ ἐπίπεδο τῆς κοσμοθεωρίας (λ. χ. Γεώργιος Γεμιστός) καὶ σ' ἄλλα ἐπίπεδα.

Μὲ τὴν ἐπιδρομὴ τῶν Τούρκων ἡ ἀναγέννηση σταμάτησε στὴν Ἀνατολή, συνεχίστηκε ὅμως στὴ Δύση. Μὰ καὶ μὲ τὰ λίγα δημιουργήματα, ποὺ πρόφτασε νὰ μᾶς δώσει, καὶ τίς ροπές, ποὺ φανέρωσε, παρουσίασε καὶ τὰ γνωρίσματα γιὰ μιὰ δημιουργικὴ ἀναβίωση τῶν περασμένων, τίς ἀπαρχές γιὰ μιὰ δημιουργικὴ στροφὴ πρὸς τὴ μελέτη τοῦ ἀρχαίου κόσμου.

Τὰ σπέρματα ὅμως ἐκεῖνα καὶ οἱ ἀπαρχές θάφτηκαν κάτω ἀπὸ τὰ ἐρείπια τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας καὶ κάτω ἀπὸ τὴ βαριὰ ταφόπλακα τῆς ξένης τυραννίας. Ὁ Ἀσιάτης κατακτητὴς στηρίχτηκε στὶς παλιές μορφές τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς, ποὺ εἶχεν ἀρχίσει νὰ διασπάει καὶ νὰ μετατρέπει ἡ νέα ἐμπορευματικὴ οἰκονομία τοῦ ἀστικοῦ κόσμου. Παράλληλα μὲ τίς καθυστερημένες ἐκεῖνες μορφές τῆς οἰκονομίας, ποὺ συντήρησε γιὰ αἰῶνες ἡ μουσουλμανικὴ κατάκτηση στὴν Ἀνατολή, συγκράτησε καὶ τὸ μεσαιωνικὸ πνευματικὸ ἐποικοδόμημα.

Ἔτσι ἡ μόνη κυρίαρχη μορφή πνευματικῆς ζωῆς, ποὺ ἀπόμεινε στὴν Ἀνατολή δίπλα στὸ μωαμεθανισμό, εἶταν ἡ βυζαντινοχριστιανικὴ παράδοση, μὲ τὴ στενότατη πνευματικὴν ἡγεσία, ποὺ ἀπαρτιζόταν ἀπὸ τὸ ἀνώτερο ἱερατεῖο τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας καὶ τοὺς Φαναριῶτες.

Ὅταν ὅμως καὶ κάτω ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῆς ξένης κυριαρχίας σιγὰ σιγὰ ἡ ἑλληνικὴ φυλὴ, ποὺ στὴν ἀρχὴ ξέπεσε σὲ μιὰ φυτικὴ νὰ ποῦμε ζωὴ, ἀρχισε νὰ κινιέται, νὰ ὀργανώνεται οἰκονομικά, νὰ ξεφεύγει ἀπὸ τὰ σιδερένια πλαίσια τῆς τούρκικης φεουδαρχίας καὶ μέσα κι ὅξω ἀπὸ τὴ χώρα, ταξιδεύοντας καὶ ἰδρύοντας ἐμπορικὲς ἀποικίες στὰ ἐμπορικὰ κέντρα τῆς Δύσης καὶ τῆς Ἀνατολῆς, ὅταν ἡ βιοτεχνία, τὸ ἐμπόριο καὶ ἡ ναυτιλία τῶν Ἑλλήνων τοὺς ἔκαμεν ἱκανοὺς νὰ ὑψώνουνε σιγὰ σιγὰ τίς ὀργανωτικὲς μορφές τῆς ζωῆς των, τὴ συντεχνία, τὸ συνεταιρισμό, τὴν κοί-

νότητα, σὲ κινητήριες δυνάμεις νέας ζωῆς ὕλικῆς καὶ πνευματικῆς, τότες ἄρχισε καὶ ἡ συνειδητοποίηση, ποῦ τοὺς ἔσπρωχνε ν' ἀναζητοῦνε στὰ περασμένα τους τὸ δυνάμωμα καὶ τὸν πλουτισμὸ τῆς αὐτοσυνειδησίας τους καὶ τῶν δημιουργικῶν ὀρμῶν τους.

Ἔτσι μπορούμε νὰ ποῦμε, πὼς τὸ δέκατον ὕγδοον αἰῶνα ὁ Ἑλληνισμὸς κινιέται πρὸς μιὰν Ἀναγέννηση, ποῦ ἀναζητᾷ τὰ περασμένα γιὰ ὁδηγὸ καὶ ἐξυψωτικὸ δυνάμωμα τοῦ σήμερα. Στὴν ἀναζήτησή του αὐτὴ ἀπὸ τῆ μιὰ μεριὰ ἀνακαλύπτει τὴ Δύση, προχωρημένη πιά σὲ ὀρισμένες χῶρες πρὸς τὴν ὀργάνωση νέων μορφῶν ζωῆς, καὶ μ' ἓνα καινούργιο πνευματικὸ ἐποικοδόμημα, χειραφετημένο ἀπὸ τὴ μεσαιωνικὴ παράδοση, ποῦ τὸ κατεργάζεται με ἀγῶνες σκληρούς, μ' αἵματα καὶ θυσίες καὶ ἡρωϊσμοὺς πνευματικούς ὁ ἀστικὸς κόσμος τῆς Δύσης ἐδῶ κι ἄρκετοὺς αἰῶνες. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ προσκρούει πάνω στὴν ξένη τυραννία, ποῦ κάθεται σὰ βραχνᾶς κι ἐμποδίζει καὶ τὴν οἰκονομικὴ προκοπὴ καὶ τὸ ὀργανωτικὸ ξετύλιγμα καὶ τὴν πνευματικὴ ἀναγέννηση. Συνάμα ὁμως προσκρούει καὶ πάνω στὴ βυζαντινοχριστιανικὴ παράδοση, ποῦ ὡς τώρα κυριαρχοῦσεν ἀπόλυτα καὶ πίστευε, πὼς αὐτὴ καὶ μόνη ἀντιπροσωπεύει τὴ σωτηρία τοῦ λαοῦ, τὴ διατήρηση καὶ τῆς ὕλικῆς του ὑπόστασης καὶ τῆς ἱστορικῆς του συνέχειας καὶ τῶν ἀξιῶν τοῦ πολιτισμοῦ του.

Ἡ προχωρημένη στὸν πολιτισμὸ Δύση καὶ ἡ περίλαμπρη κι ἐξιδανικεμένη καὶ πολυῦμνητη ἀρχαιότητα, ποῦ φώτισε καὶ τοὺς δυτικούς λαοὺς στὴν ἀναγέννησή τους, νὰ λοιπὸν οἱ δυὸ πόλοι, ὅπου θὰ στραφεῖ ἡ ἀναγεννητικὴ προσπάθεια τῶν νέων Ἑλλήνων.

Ἄν κατορθώσουν ν' ἀτενίσουνε δημιουργικὰ πρὸς αὐτοὺς τοὺς φωτεινοὺς πόλους, ν' ἀντλήσουνε νάματα νέας ζωῆς, νὰ ἰδοῦνε κατευθυντήριες γραμμὲς κι ἐξυψωτικὰ παραδείγματα, θὰ κατορθώσουν οἱ Ἕλληνες, παράλληλα με τὴν ὕλικὴ προκοπὴ καὶ τὴν ἀνάπτυξη τῆς τεχνικῆς καὶ τῆς ἐμπορευματικῆς οἰκονομίας, νὰ διαπλάσουνε νέες ὀργανικὲς μορφὲς ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, νέες ἀξίες σύστοιχες πρὸς τίς ἀνάγκες τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου.

Οἱ ἀνθρωπιστικὲς λοιπὸν σπουδές, παράλληλα με τὴν ἀφομοίωση καὶ τὴν κατάκτηση τῆς νέας ἐπιστήμης καὶ τῆς νέας τεχνικῆς, θὰ εἴταν ἓνας πολὺ δυνατὸς μοχλὸς, μιὰ

Ισχυρότατη και αποτελεσματική κινητήρια δύναμη αὐτῆς τῆς ἀξιοπλασίας. Τόσο μάλιστα περισσότερο, ὅσο ἡ ἱστορική τούτη ἀναβίωση θὰ ἔβρισκεν ἀντιστοιχία καὶ στήριγμα στὴν ἄμεσην ὀργανικὴν ἐπιβίωση ἀπὸ ἀξίες τοῦ ἀρχαίου κόσμου μέσα στὸ νέον Ἑλληνισμό, στὴ ζωντανὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ, στὰ ἦθη καὶ ἔθιμά του, στὶς παροιμίες του, τοὺς θρύλους του, τὰ τραγούδια του, τὶς παραδόσεις του, τὰ καλλιτεχνικὰ μοτίβα του, στὴ λαϊκὴ κοσμοθεωρία καὶ βιοθεωρία καὶ προπάντων στὴ συνείδηση τῆς συνέχειας καὶ τῆς ἄμεσης καταγωγῆς ἀπὸ τοὺς δοξασμένους ἐκείνους δημιουργοὺς τῶν μεγάλων καὶ θαυμαστῶν ἔργων.

Τὰ σπέρματα τούτα τῆς ἐπιβίωσης εἴτανε ζωντανὰ καὶ κινιούντανε κιόλας μαζί με τὴν καινούργια προώθηση τῆς ζωῆς πρὸς ἓνα ὀργανικὸν ἀνθισμα. Ἔτσι σ' ἐμᾶς ἡ ἀναβίωση μποροῦσε νὰ σμίξει ἄμεσα με τὴν ἐπιβίωση καὶ νὰ ἐμπλουτίσει με δυνατοὺς χυμοὺς τὴ νέα μορφοπλασία, ὅπως φαίνεται τοῦτο καθαρὰ σήμερα, ὅπου ἡ καλλιεργημένη λογουχάρη κοινὴ ζωντανὴ λαλιὰ πλουτίζεται καὶ δυναμώνει καὶ μεστώνει με τὸ λεξιλογικὸ θησαυρὸ τῆς ἀρχαίας γλώσσας μετουσιωμένο στὴν ὀργανικὴν ὑφὴ τῆς νέας γλώσσας καὶ προσαρμοσμένο στὶς διανοητικὲς ἀνάγκες τοῦ καιροῦ μας.

Οἱ ἀνθρωπιστικὲς σπουδὲς ἐξυψώνοντας ἄμεσα τὴν αὐτοσυνειδησία μας, ἀφοῦ εἶναι ἐπίγνωση τῆς δικῆς μας ἐθνικῆς ζωῆς στὸ λαμπρότατο φανέρωμά της, στηρίζουνε καὶ δυναμώνουνε τὸ ἀτομικὸ καὶ τὸ ἐθνικὸ ἐγὼ μας, τὸνώνουνε τὴν ἐθνικὴ μας συνείδηση καὶ θὰ μπορούσαν νὰ γίνουν μιὰ ψυχοκινήτρα δύναμη ἀπροσμέτρητης ὀλκῆς.

Συνάμα ὅμως φέρνοντάς μας στὴν ἐπίγνωση τῆς σχετικῆς καθολικότητος τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἀφοῦ σ' αὐτὸν βρίσκονται οἱ ρίζες ὅλου τοῦ νεώτερου εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, μᾶς ὀδηγοῦνε νὰ συλλάβουμε ἓνα πανανθρώπινο ἰδανικὸ ζωῆς, ὅπου ἡ γενικότερη ἐχτίμηση τῶν ἀληθινῶν ἀξιῶν τῆς ζωῆς, ἐπάνω ἀπὸ τοὺς ἐθνικοὺς ἀνταγωνισμοὺς καὶ τὰ μίση, ὑψώνει τὸν «ἄνθρωπο» σὰν καθολικὴν ἀξία καὶ τὸν «ἀνθρωπισμὸ» σὰν μορφωτικὸ τέρμα καὶ γιὰ μᾶς καὶ γιὰ ὅλους τοὺς ἄλλους πολιτισμένους ἀνθρώπους. Τὸ νὰ γίνουν οἱ νέοι Ἕλληνες, οἱ «κληρονόμοι» τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, φορεῖς ἐνὸς τέτιου ἰδανικοῦ μέσα στὴ σύγχρονην ἀνθρωπότητα θ' ἄρκοῦσε γιὰ νὰ τοὺς ἐξα-

σφαλίσει τὸν ὑπέρτατον «ὑπαρχτικό λόγο» καὶ νὰ τοὺς τοποθετήσῃ μέσα στὴν πρωτοπορία τῆς πολιτισμένης ἀνθρωπότητος. Ἔγινεν αὐτό; Ἐδῶ διατυπώνεται ἡ κατηγορία, πὼς οἱ ἀνθρωπιστικὲς σπουδές, ὅπως καλλιεργήθηκαν στὸν τόπο μας τοὺς δυὸ τελευταίους αἰῶνες, ὄχι μόνο δὲν ἔφεραν τοῦτα τ' ἀποτελέσματα, παρὰ ἔγιναν ἔμπόδιο στὴν προκοπὴ τοῦ λαοῦ μας, τοῦ θόλωσαν τὸ νοῦ, τοῦ παράλυσαν τὴ δημιουργικὴ δύναμη, τὸν παραπλάνησαν νὰ κυνηγάει σκιὲς ἀπιαστες καὶ εἰδῶλα κενὰ καὶ τὸν ὀδήγησαν σὲ ξεπεσμό καὶ παρὰ λίγο σὲ χαμό. Ποῦ εἶν' ἡ ἀλήθεια; Καὶ γιατί ἔγινε ὅ,τι ἔγινε;

15. Εἶναι ἀναμφισβήτητο, πὼς τὸ δέκατον ὄγδοον αἰῶνα ἄρχισε μιὰ ἀναγέννηση τῶν ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν στὴν Ἑλλάδα, ποὺ συνεχίζει κάποιες προσπάθειες, ποὺ ἔγιναν καὶ ἀπὸ πρωύτερα, προπάντων τὸν καιρὸ τοῦ πατριάρχη Κύριλλου τοῦ Λούκαρη. Σιγὰ σιγὰ πληθαίνουν τ' ἀνώτερα σκολειά, ποὺ εἶχανε προορισμὸ νὰ μορφώνουνε τοὺς ἀνώτερους κληρικούς, τοὺς προεστούς, προπάντων τοὺς ἀνώτερους ὑπάλληλους τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, γραμματικούς πασάδων καὶ ἡγεμόνων στὶς παραδουνάβιες χῶρες, δασκάλους, γιατρούς. Ἐχτὸς ἀπὸ τὴ Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολῆ στὸ Φανάρι τῆς Πόλης βλέπουμε νὰ ἰδρύνονται μὲ διάφορα ὀνόματα (Ἀκαδημίες, Λύκεια, Φροντιστήρια, Μουσεῖα, Ἑλληνομουσεῖα, Γυμνάσια) σκολειά, ποὺ παρέχουνε μόρφωση ἀντίστοιχη πρὸς τὴ σημερινὴ γυμνασιακὴ καὶ ἀκόμη καὶ πανεπιστημιακὴ, στὴ Θεσσαλονίκη, στὰ Γιάννενα, στὴν Πάτμο, στὴ Δημητσάνα, στὴ Σμύρνη, στὴ Βέρροια, στὴν Τραπεζοῦντα, στὴ Χιό, στὸ Βουκουρέστι, στὴν Ἀδριανούπολη, στὴν Κοζάνη, στὴν Ἀθήνα, στὸν Τύρναβο, στὸ Πήλιο, στὶς Κυδωνίες κι ἄλλοῦ. Ἐν' ἄπλωμα σημαντικὸ τῆς παιδείας, μιὰ γενικότερη δίψα γι' ἀνώτερη μόρφωση παρουσιάζεται σ' ὅλα τὰ κέντρα, ὅπου ὁ Ἑλληνισμὸς ἀνεβαίνει καὶ παίρνει δύναμη οἰκονομικὴ, κοινωνικὴ καὶ ἀκόμη καὶ πολιτικὴ.

Ποιὸ εἶναι τὸ περιεχόμενο καὶ τὰ μέσα αὐτῆς τῆς παιδείας; Δυὸ βασικὲς ροπὲς ἀνταγωνίζονται καὶ προσπαθοῦν νὰ κυριαρχήσουν. Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ἡ βυζαντινοχριστιανικὴ παράδοση, ποὺ ἔχει τὸ ἀντίστοιχό της στὴ δυτικὴ μεσαιωνικὴ παράδοση τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας. Ἀρχαῖστικὴ γλῶσσα, ἐκκλησιαστικὰ βιβλία, καὶ ἀπὸ τ' ἀρχαῖα κείμενα, ὅσα προσαρμόζονται στὸ πνεῦμα τῆς Ἐκκλησίας,